

ПЕРСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

У тезах розглянуто феномен базових політичних цінностей як ключового чинника формування політичної культури та легітимності владних інститутів. Автор підкреслює значущість аналізу політичних цінностей у контексті зовнішньої агресії проти України та гібридної війни, зокрема інформаційно-психологічного тиску.

На основі міждисциплінарного підходу проаналізовано теоретичні моделі цінностей (М. Рокіч, Ш. Шварц, Р. Інглхарт, С. Фланеган), запропоновано поняття базових організаційних цінностей суспільства та їхню типологізацію (вертикальні/горизонтальні). Уточнено роль цінностей у прогнозуванні політичної поведінки, суспільній мобілізації, протидії ПСГО та формуванні демократичних наративів. Наголошено на потребі подальшої розробки національної ціннісної парадигми як інструменту зміцнення державності.

Ключові слова: політичні цінності, організаційні цінності, політична культура, легітимність, Україна.

Політика завжди була і залишається засобом досягнення, реалізації та збереження влади, а політичний дискурс – полем для політичних маніпуляцій, навіювання та політичної боротьби загалом. При цьому базовою і універсальною основою будь-якого суспільного устрою є спільний набір цінностей членів цього суспільства. Питання розгляду політичного аспекту суспільних цінностей відкриває перспективу розуміння орієнтирів політичної свідомості суспільства та розширює функціонал для аналізу і прогнозування політичної поведінки політичних акторів, соціальних груп та суспільства загалом у конкретному історико-політичному контексті.

Дослідження концепту політичних цінностей і усіх вище зазначених аспектів цього питання є актуальним для українського політологічного дискурсу, оскільки нині території нашої держави є об'єктом зовнішньої експансії та геополітичних зазіхань росії, а українське суспільство, в свою чергу, є об'єктом інформаційно-психологічних спецоперацій (ПСГО) тієї ж росії. У цьому контексті аналіз політичних цінностей суспільства дасть змогу ефективно протидіяти російським ПСГО, контролюючи політичний дискурс українського суспільства та вчасно нейтралізувати дезінтеграційні суспільні наративи, здійснюючи при цьому консолідуючу функцію.

Для аналізу концепту політичних цінностей варто окреслити поняття цінностей загалом. Вивчення цінностей здійснюється на міждисциплінарній основі, оскільки філософська теорія цінностей тісно переплітається з психологічними, соціологічними та аксіологічними концепціями. У культурології «цінність» визначається як уявлення про те, що святе для людини, класу, групи, суспільства в цілому, їх переконавання та переваги, виражені в поведінці. Цінності не піддаються сумніву, вони є еталоном, ідеалом всіх людей. Вони можуть бути суспільно-політичними та духовними, позитивними та негативними. У сучасну епоху пріоритет по відношенню до класових, групових, національних набувають цінності загальнолюдські.

Цінності, як особистісні конструкти, мають подвійну природу. З одного боку, вони мають соціальне походження, формуються під впливом суспільства і виявляються в процесі взаємодії та комунікації з іншими людьми. З іншого боку, цінності індивідуальні, у них вкладено унікальний життєвий досвід людини, що відображає своєрідність його потреб та емоцій. Ця двоїстість піднімає важливе питання про співвідношення особистісного (внутрішнього, суб'єктивного, індивідуального) і суспільного (громадського, соціального, зовнішнього та часто нав'язаного) аспектів на індивідуальному рівні. В контексті суспільних цінностей існує потреба вирізнити ті з них, які є близькі більшості членів суспільства і, більше того, виконують організаційну функцію суспільства. Такі набори цінностей можуть різнитися для кожного суспільства, але вони є основою формування будь-якої суспільної організації, в тому числі у формі держави.

Для позначення цього феномену необхідно ввести в політологічний дискурс поняття «базові організаційні цінності суспільства». «Базові організаційні цінності суспільства» – це набір суспільно-політичних цінностей, притаманний для більшості членів суспільства конкретної держави, мета якого полягає у організації та консолідації суспільства. Цей набір цінностей має як статичну, так і динамічну складову і є оригінальним для кожного суспільства. Варто розрізняти базові вертикальні та горизонтальні організаційні цінності суспільства. Вертикальні характерні для авторитарних суспільств, а горизонтальні – для демократичних. Основний критерій типології – характер владних взаємозв'язків між членами

суспільства та суспільними інституціями: для вертикальної суспільної організації характерна ієрархічність, а для горизонтальної суспільної організації – рівність. Про все по порядку.

Розбіжності у поглядах на проблему цінностей у науковому співтоваристві в основному стосуються сутності цінностей, їх походження та впливу, ролі суспільства у формуванні цінностей, а також взаємозв'язку між цінностями особистості та суспільства. З моменту зародження психології і до 1960–1970-х років різні школи західної психології особистості – психоаналіз, біхевіоризм та гуманістична психологія розглядали всі соціальні фактори як зовнішні по відношенню до людини і не пов'язані з її внутрішньою природою.

Важливо звернути увагу на ретроспективу дослідження концепту політичних цінностей. Утилітаристський підхід до цінностей у західній філософії, представлений працями Дж. Дьюї, Р.Б. Перрі, Р. Брандта, Д. Брейбука та деяких інших авторів, вважає цінностями усе те, що служить реалізації потреб та інтересів людини.

Переважаючим у соціології та політології можна вважати політико-ідеологічний підхід другої половини XIX ст., розвинений М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Т. Парсонсом: цінності відіграють роль ідейного культурного зразка та соціального регулятора.

У другій половині XX ст. значний вплив на дослідження цінностей справила праця М. Рокіча *«Природа людських цінностей»*. М. Рокіч розрізняє поняття установок та цінностей. Установка, за його визначенням, є довгостроковою організацією кількох переконань, пов'язаних з певним об'єктом або ситуацією, яка привертає суб'єкта до певного, кращого йому способу дій [1]. Відмінність установок від цінностей полягає в наступному:

- цінності надситуативні та надоб'єктні, в той час як установки прив'язані до конкретних об'єктів та ситуацій;
- цінності виступають у ролі стандарту чи міри, регулюючи не тільки установки, а й дії, порівняння, оцінки та виправдання як для себе, так і для оточуючих;
- цінність, на відміну від установки, становить собою особливу перевагу певного типу поведінки чи стану буття.

Таким чином, безліч індивідуальних установок підпорядковуються кільком десяткам інструментальних цінностей, які, своєю чергою, підпорядковуються приблизно двадцяти термінальним цінностям. Відповідно, М. Рокіч здійснює загальне розмежування цінностей на основі традиційного розрізнення між цінностями-цілями та цінностями-засобами.

На думку М. Рокіча: «цінність – це стійке переконання, що певний тип поведінки є особистісно чи соціально більш бажаними, ніж їхні протилежності». А система цінностей – це «стійка організація переконань, що стосуються бажаних моделей поведінки або результатів у континуумі відносної важливості» [5].

Він виділяє два класи систем цінностей: термінальні цінності (цінності-цілі) – переконання, що певна кінцева мета людського існування варта того, щоб її досягати; та інструментальні цінності (цінності-засоби) – переконання, що певна форма поведінки або якості особистості є бажаними в будь-якій ситуації. Кожен клас включав по 18 цінностей. М. Рокіч вважав, що відмінності між людськими цінностями формують основу для відмінностей між ідеологіями. На його думку, головні ідеології XX століття – соціалізм, комунізм, фашизм і капіталізм – найпростіше зрозуміти через двовимірну шкалу, що ґрунтується на співвідношенні свободи та рівності. Неоднаковий розподіл влади в будь-якому суспільстві призводить до формування конкуруючих планів вирішення соціальних і економічних проблем [5]. Ці конфлікти виникають на основі різного розуміння свободи та нерівності в суспільстві. Таким чином, головні відмінності між ідеологіями визначаються пріоритетністю ключових цінностей – свободи або рівності.

Для науковця Ш. Шварца цінності – це уявлення або переконання, які стосуються бажаних кінцевих цілей або дій, виходять за межі конкретних ситуацій, керують вибором або оцінкою поведінки та подій і впорядковуються за відносною важливістю. Теоретик запропонував сім ознак цінностей: вони є переконаннями; стосуються бажаних цілей (кінцевих станів або способу поведінки), які мотивують дії; виходять за межі конкретних дій і ситуацій; слугують стандартами або критеріями (визначають вибір або оцінку поведінки та подій); впорядковуються за відносною важливістю; відносна важливість кількох цінностей спрямовує поведінку; цінності часто впливають на поведінку несвідомо [6]. Шварц виділяє цінності як усвідомлені цілі, що пов'язані з трьома універсальними потребами: біологічні потреби індивіда; потреби в скоординованій соціальній взаємодії; потреби у благополуччі групи.

Шварц розробив класифікацію з 10 типів цінностей, у межах яких містяться 54 індивідуальні цінності. Ці типи є ширшими категоріями порівняно з класифікацією Рокіча — індивідуальні цінності Рокіча стали індикаторами для типів Шварца. На основі цієї теоретичної бази Шалом Шварц із колегами розробили попередню схему, яка включає розташування 19 цінностей. Концептуальні основи розподілу цінностей визначаються трьома зовнішніми колами. Верхні цінності у зовнішньому колі виражають прагнення до зростання і саморозвитку, мотивуючи людей у моменти відсутності тривоги чи занепокоєння. Цінності в нижній частині цього кола спрямовані на захист від загроз і тривожних станів. Зовнішнє коло праворуч від центру охоплює цінності, пріоритетом яких є особиста вигода [7]. А цінності в лівій частині цього кола мають соціальну спрямованість, пов'язані з іншими людьми або з усталеними інститутами.

Друге коло від центру позначає межі між чотирма цінностями вищого порядку, які об'єднують усі інші цінності. Цінності, пов'язані з Відкритістю до змін, підкреслюють готовність до нових або трансформаційних ідей, дій і переживань, на відміну від цінностей Збереження, які дотримуються консервативного підходу та акцентують увагу на збереженні статус-кво й порядку. Цінності Самоствердження виражають прагнення до задоволення власних інтересів, тоді як цінності Самоподолання зосереджуються на подоланні особистих інтересів заради інших. Гедонізм включає елементи як Відкритості до змін, так і Самоствердження. Усередині внутрішнього кола, де розміщені 19 цінностей, вони структуровані таким чином, що досягнення будь-якої цінності з одного боку кола, ймовірно, суперечить досягненню цінностей, розміщених на протилежному боці [8]. Це відображає внутрішню дилему, з якою може зіткнутися людина у спробах задовольнити різноманітні мотивації й цінності. Таке розміщення цінностей дає змогу візуалізувати й аналізувати внутрішні конфлікти та суперечності, що можуть виникати у процесі прийняття рішень і організації ціннісних пріоритетів.

Американський соціолог Р. Інглхарт розробив цілісну теоретико-методологічну концепцію дослідження політичних цінностей і стверджував, що в світі відбувся глобальний зсув цінностей – від матеріалізму до постматеріалізму [2]. Його теорія ґрунтується на двох ключових гіпотезах: 1. Гіпотеза ціннісної значущості дефіциту (люди надають найбільшій ваги тим цінностям, яких їм найбільше бракує); 2. Гіпотеза соціалізаційного лагу (базові цінності індивіда формуються в підлітковому віці під впливом середовища, у якому він виростав) [3]. Висновок Інглхарта: трансформація цінностей – це повільний, але систематичний процес, який відбувається в міру зміни поколінь.

Дослідження канадського соціолога С. Фланагана показали, що вплив зміни поколінь яскравіше проявляється саме в площині демократичності/авторитарності цінностей, тобто в тому, наскільки громадяни підтримують свободи, плюралізм, політичну участь, або ж, навпаки, – сильну владу, порядок і контроль. У серії статей він запропонував двовимірну модель суспільної свідомості, яка, на його думку, краще відображає реальність:

1. Площина матеріалізму/нематеріалізму.
2. Площина авторитаризму/лібертаріанства.

На його думку, зміна цінностей у сучасних суспільствах відбувається переважно вздовж осі авторитаризм–лібералізм, а не тільки за шкалою матеріалізм–постматеріалізм.

Одним із засновників підходу до розуміння цінностей, як результату внутрішнього досвіду особистості вважається Гордон Оллпорт, який виокремив ціннісні орієнтації, ґрунтуючись на шести типах мотивації особистості: теоретичний тип (цінність пізнання, істини); економічний тип (цінність користі, вигоди); естетичний тип (гармонія, краса, форма); соціальний тип (любов, турбота про інших); політичний тип (прагнення до влади, впливу, боротьби); релігійний тип (прагнення до вищого сенсу, єдності). Ці типи не існують у чистому вигляді, але дозволяють дослідити індивідуальні профілі цінностей у контекстах від повсякденного життя до політичної поведінки [1]. Важливим теоретичним внеском стало розуміння того, що цінності формують ієрархію настанов, що впливають на поведінку людини в соціумі: потреби-інтереси-цінності-установки-дії.

В українському політологічному контексті дослідження концепту політичних цінностей не втрачає актуальності. Науковець Юрій Левенець у «Політичній енциклопедії» розглядає політичні цінності, як орієнтири та регулятиви політичної свідомості, політичних відносин і політичних практик [4].

Таким чином, феномен політичних цінностей є ключовим елементом у розумінні політичної поведінки, формуванні політичної культури та забезпеченні стабільності політичного порядку. Цінності виступають не лише орієнтирами особистісної ідентичності, а й індикаторами ідейних пріоритетів суспільства, що визначають його чутливість до зовнішніх впливів і здатність до самоорганізації.

Узагальнений аналіз провідних підходів до вивчення цінностей – утилітаристського, політико-ідеологічного, когнітивно-психологічного – дозволяє стверджувати, що саме політичні цінності формують основу політичної легітимності та демократичного розвитку. Теоретичні моделі, запропоновані М. Рокічем, Ш. Шварцом, Р. Інглхартом, С. Фланаганом і Г. Оллпортом, демонструють багатогранність і складну динаміку ціннісних орієнтацій, що змінюються в умовах соціально-політичної трансформації.

Сучасний політологічний дискурс дедалі більше потребує дослідження не лише змісту, але й механізмів функціонування, трансляції та зміни політичних цінностей у конкретних соціокультурних умовах. Особливу наукову зацікавленість становлять взаємозв'язки між політичними цінностями та ідеологічними орієнтаціями, а також вплив ціннісних систем на формування політичної свідомості окремих груп населення.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в комплексному переосмисленні ролі ціннісних орієнтирів у політичній динаміці українського суспільства, особливо в умовах гібридної війни, інформаційного впливу та зміни поколінь. У час, коли відбувається не лише фізичний, а й символічний конфлікт за смисли, ідеї та уявлення про майбутнє, аналіз політичних цінностей стає ключем до розуміння глибинних основ суспільної єдності або поляризації. Саме політичні цінності визначають, наскільки стійкою буде демократія, яким буде характер політичної участі, та як відбуватиметься реконфігурація політичної довіри в суспільстві.

У сучасному українському контексті дослідження політичних цінностей набуває особливої актуальності. Умови зовнішньої агресії, інформаційно-психологічного тиску та гібридної війни вимагають чіткого

розуміння системи ціннісних орієнтацій українського суспільства як ключового чинника його згуртованості, стійкості до маніпуляцій і ефективної політичної мобілізації. Аналіз політичних цінностей дозволяє не лише фіксувати стан суспільної свідомості, а й прогнозувати політичну поведінку громадян, ефективність державної політики, ступінь легітимності інституцій і потенціал демократичного розвитку.

Розвиваючи тему базових організаційних цінностей суспільства з'являється можливість отримати відповіді на питання історичного, соціологічного, політичного, геополітичного змісту про суспільну організацію будь-якої держави світу і прогнозувати характер взаємовідносин всередині однієї держави та держав між собою. В українському геополітичному контексті така спроба наукового обґрунтування причин і наслідків дій держав світу та створення наукової парадигми базових організаційних цінностей суспільства дає можливість більш комплексного підходу до ведення ефективної внутрішньої та зовнішньої політики в умовах збройної агресії з боку російської федерації.

References

1. Allport, G.W., Vernon, P.E., & Lindzey, G. (1960) Study of values. 3rd ed. Boston: Houghton Mifflin, 217 p.
2. Inglehart, R. (1977) The silent revolution. Princeton: Princeton University Press. 482 p.
3. Inglehart, R. (1990) Cultural shift in advanced industrial society. Princeton: Princeton University Press. 484 p.
4. Politychna entsyklopediia [Political encyclopedia] (2011). NAN Ukrainy, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I.F. Kurasa; redkol.: Yurii Levenets (holova) - National Academy of Sciences of Ukraine, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies; editorial board: Yurii Levenets (chair). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo - Parliamentary Publishing House. 772 p. [in Ukrainian].
5. Rokeach, M. (1979) The nature of human values. New York: Free Press, 438 p.
6. Schwartz, S.H. (1992) Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. M.P. Zanna (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. 25. San Diego: Academic Press. pp. 1–65.
7. Schwartz, S.H. (1996) Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*. 8. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. pp. 119–144.
8. Schwartz, S.H. (2017) Individual values across cultures // A.T. Church (ed.). *The Praeger Handbook of Personality Across Cultures*. Santa Barbara: Praeger. 3 p.

DOI 10.34132/mspc2025.01.10.25

Viacheslav Shpakov

THE PROSPECT OF STUDYING THE PHENOMENON OF BASIC POLITICAL VALUES FOR MODERN UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE

The paper explores the phenomenon of basic political values as a key factor in shaping political culture and the legitimacy of state institutions. The author emphasizes the importance of analyzing political values in the context of external aggression against Ukraine and hybrid warfare, particularly information and psychological operations (IPSO).

Based on an interdisciplinary approach, the study analyzes theoretical models of values (M. Rokeach, S. Schwartz, R. Inglehart, S. Flanagan), introduces the concept of basic organizational values of society, and offers their typology (vertical/horizontal). The role of values in forecasting political behavior, public mobilization, countering IPSO, and shaping democratic narratives is specified. The need for further development of a national value paradigm as a tool for strengthening statehood is highlighted.

Key words: political values, organizational values, political culture, legitimacy, Ukraine.

Відомості про автора / Information about the Author

Вячеслав Шпаков, аспірант спеціальності 052 Політологія кафедри соціології та політології Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: viastarling97@gmail.com., orcid: <https://orcid.org/0009-0003-6473-9787>.

Viacheslav Shpakov, PhD student in Political Science of the Department of Sociology and Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: viastarling97@gmail.com., orcid: <https://orcid.org/0009-0003-6473-9787>.

